

CASTRUM PRAGENSE

CASTRUM PRAGENSE 13

NÁLEZY HMOTNÉ KULTURY Z RENESANČNÍCH ODPADNÍCH JÍMEK Z PRAŽSKÉHO HRADU

MATERIAL FINDS FROM THE RENAISSANCE WASTE PITS AT PRAGUE CASTLE

DÍL I. KATALOG

Gabriela Blažková
Jana Vepřeková

Praha 2015

OBSAH

ÚVODEM	5
INTRODUCTION	
STRUKTURA KATALOGU	7
STRUCTURE OF THE CATALOGUE	
POPIS NÁLEZOVÉ SITUACE, SOUBORY KERAMIKY A SKLA	15
DESCRIPTION OF THE FIND SITUATION AND FIND ASSEMBLAGES OF THE RENAISSANCE WASTE PITS	
ODPADNÍ JÍMKA V DOMĚ ČP. 34/IV	19
WASTE PIT IN HOUSE NO. 34/IV	
ODPADNÍ JÁMA – NOVÉ SCHODY U ARCHIVU	43
WASTE PIT AT THE NEW STAIRCASE AT THE ARCHIVE	
ODPADNÍ JÍMKA B	75
WASTE PIT B	
ODPADNÍ JÍMKA S	227
WASTE PIT S	
ODPADNÍ JÍMKA V DOMĚ VE VIKÁŘSKÉ ULICI ČP. 37/IV	307
WASTE PIT IN THE CELLAR OF HOUSE AT VIKÁŘSKÁ STREET NO. 37/IV	
ODPADNÍ JÍMKA 1680	385
WASTE PIT 1680	
ODPADNÍ JÍMKA R	449
WASTE PIT R	
ODPADNÍ JÍMKA A	493
WASTE PIT A	
ODPADNÍ JÍMKA C	503
WASTE PIT C	
STŘEPOVÝ MATERIÁL Z ODPADNÍCH JÍMEK B A C	589
CERAMIC SHARDS FROM THE WASTE PITS B AND C	
SLOVNÍK POUŽITÝCH POJMŮ	597
DICTIONARY OF USED TERMS	
WÖRTERBUCH DER VERWENDETEN BEGRIFFE	
TABULKA KERAMICKÝCH SKUPIN	604
TABLE OF CERAMIC GROUPS	
PRAMENY A LITERATURA	606
SOURCES AND BIBLIOGRAPHY	

STRUKTURA KATALOGU

V úvodu každé jímky jsou stručně představeny nálezové okolnosti daného souboru, včetně dochované terénní dokumentace, případně fotografií. Po tomto úvodu následují jednotlivá katalogová hesla. Katalogovou část dané jímky zahajují nálezy keramiky, po nichž následují nálezy skleněných předmětů. Jednotlivá hesla jsou za sebou řazena vzestupně podle přírůstkových čísel. Popis každého nálezu keramického a skleněného předmětu má standardizovanou podobu. V záhlaví je uvedena příslušná odpadní jímka, inventární a přírůstkové číslo daného předmětu. Pokud byl nález přechíslován, jsou uvedena všechna čísla, pod kterými byl daný předmět evidován.

KERAMIKA

Keramické nálezy jsou rozděleny na kuchyňskou, stolní, technickou a ostatní keramiku. Poté je pojmenován daný keramický tvar. Charakteristika nádoby je rozčleněna do čtyř položek – nejprve je popsán celkový tvar, následuje určení okraje, popis ucha (existuje-li) a popis dna. Pokud se některá část nádoby nedochovala (nejčastěji jde o dno nebo ucho), je daná položka záměrně vypuštěna. Metrické hodnoty obsahují celkovou nebo maximální měřitelnou výšku nádoby (v), průměr (Ø) okraje a dna, délku (d) a šířku (š) ucha, případně držadla a sílu střepu (ss).

Druhá část popisu keramických předmětů se věnuje technologické skupině, zde označené jako keramická hmota (KH). Ta vždy vychází ze složení střepové hmoty, případně jsou uvedeny další doplňující informace ohledně kvality keramické hmoty (např. jemně plavená hlína, hrubozrnná hlína). Často se v závorce objevuje čtyřmístný kód, který byl využit v analytické části textu, aby bylo možné jednotlivé keramické hmoty kvantifikovat a následně porovnávat v závislosti na tvaru a stáří. Pokud jde o glazovanou nádobu, je u ní uveden popis a umístění glazury (U – vnitřní, V – vnější glazura; U + V – oboustranná shodná glazura). Následuje heslovitou formou shrnutý způsob výzdoby nádoby.

V kolonce *Poznámka* bývá nejčastěji uvedeno očazení nádoby jako pozůstatek jejího používání na otevřeném ohni, případně míra zachování keramického tvaru nebo další podstatná popisná informace, která by jinak nebyla prezentována. Pokud k dané nádobě nejsou žádné doplňující informace, je kolonka *Poznámka* vynechána.

Za formální část popisu lze označit položky *Rekonstrukce* a *Dokumentace*. Pro všechny keramické nádoby platí, že původně šlo o střepový materiál, který byl následně rekonstruován. Proces lepení tedy v položce *Rekonstrukce* není doslovně uveden. Naopak se rozlišuje, zda byla daná nádoba doplněna sádkou, dobarvena, případně domalována. Pokud se vyskytne výraz slepeno, znamená to, že předmět byl slepen z několika střepů a další fáze rekonstrukce tvaru pomocí sádky u něj nepokračovala. V položce *Dokumentace* se uvádí, zda existuje pérová černobílá (čb) nebo barevná kresba a zda byla pořízena fotodokumentace daného předmětu.

Závěr hesla sestává z položek *Datace*, *Provenience* a *Literatura*. *Datace* obsahuje rámcové chronologické zařazení daného tvaru. Vzhledem k tomu, že ani v jednom případě nejde o nálezy z konkrétní hrnčířské dílny, je ve všech případech třeba s položkou *Provenience* pracovat jako s pravděpodobnou. U běžné keramiky lze předpokládat, že pochází z pražských hrnčířských dílen. Méně běžné tvary nebo méně časté výzdobné techniky mohou být vázány na regionální či vzdálenější obchod. Specifické tvary, výzdobné techniky či výrobní suroviny je naopak možné s velkou pravděpodobností přiřadit k výrobním centrům. Poslední položkou je *Literatura*, v níž jsou uvedeny odkazy na podobné tvary či ideálně přímo na zjevné analogie daného tvaru. Pokud nebyl vhodný odkaz nalezen, je položka *Literatura* vynechána.

Velikostní kategorie podle výšky:

Hrneček < 7,0 cm

Hrnek 7,0–12,9 cm

Hrnek malý 13,0–17,9 cm

Hrnek střední 18,0–23,9 cm

Hrnek velký < 24,0 cm

Džbánek > 16,9 cm

Džbán malý 17,0–23,9 cm

Džbán střední 24,0–31,9 cm

SKLO

V případě skla tvoří inventární číslo kód, jenž sestává z označení jímky, specifikace skla (ploché – ps, duté – ds, atypické sklo – as, tzn. část zpravidla hutně zdobeného předmětu, u kterého nelze stanovit tvar), tvarového označení (OS – okenní sklo, Z – zrcadlo, P – pohár, Č – číše, K – konvice, M – mísa, D – džbán, L – láhev, VA – varia, tzn. předměty příkladně žertovné, N – neidentifikovatelné předměty) a konečně z pořadového čísla v rámci daného tvaru. V úvodu je uvedeno funkční zařazení předmětu (stolní sklo, laboratorní sklo, hygienické sklo aj.). První část popisu skleněného předmětu tvoří *Typologie*, v níž je uvedeno, zda jde o sklo duté či ploché. Následuje identifikace tvaru skleněného fragmentu a jeho přiřazení ke konkrétní tvarové variantě. Dále jsou popsány použité výzdobné prvky (*Výzdoba*). Metrické hodnoty uvádějí jak váhu předmětu v gramech, tak jeho rozměry v centimetrech. Položka *Poznámka* obsahuje doplňující informace ke způsobu výroby daného tvaru, četnosti jeho rozšíření, možné zemi původu, případně způsobu jeho užívání.

Druhá část popisu pracuje se sklem jako materiálem, tj. hmotou, ze které byl daný předmět vyroben. V katalogu je pro něj použit termín *sklovina*. Konkrétně je uvedena barva a kvalita skloviny a také míra její koroze. Položka *Poznámka* se vztahuje jen ke sklovině. Popis koroze uvádí místo postižení předmětu (1. vnější, 2. vnitřní, případně oboustranná), dále pak na typ koroze (a) opalizace, b) lokální, c) hloubková), její rozšíření (částečná, celková) a míru (mělká, hluboká). U vybraných nálezů skel byly provedeny chemicko-technologické analýzy. Bylo zjištěno chemické složení skla, případně výzdobných prvků. Výsledky analýz jsou v katalogu prezentovány pouze stručnou formou.

Poslední čtyři položky popisu – *Dokumentace*, *Datace*, *Provenience*, *Literatura* jsou shodné, a to i co do způsobu práce, jako u keramiky. Stejně jako v případě keramiky platí, že pokud se některá položka neobjevila, tak se u daného předmětu nevyskytuje nebo k ní není možné říci cokoli bližšího.

OBRAZOVÁ DOKUMENTACE

Slovní popis nálezů keramiky a skla doprovází obrazová dokumentace, která kombinuje kresbu a fotografii. Rozdílný způsob prezentace nálezů keramiky a skla je dán jejich stavem dochování a mírou rekonstruovatelnosti. U nálezů skel má jednoznačnou vypovídací hodnotu kresba. Fotodokumentace se soustřeďuje především na detail, z tohoto důvodu nezachovává měřítko kresby. Vzhledem k tomu, že u nálezů skla byla k dispozici především torza zpravidla velmi zkorodovaných původních nádob, doplňuje obrazovou dokumentaci u vybraných exponátů tzv. ikona, tj. černobílá silueta vyplněná šedě, která ukazuje pravděpodobný tvar předmětu. U každého předmětu je přiloženo měřítko. Rozptyl velikostí keramických a skleněných nádob je však velký, a tak nebylo možné pro jejich prezentaci zvolit jednu, případně dvě velikosti měřítka. Z tohoto důvodu je vždy užito takové měřítko, aby byla maximálně využita plocha určená pro dokumentaci. Ve všech případech platí, že měřítko má velikost 3 cm a jeden dílek je tedy 1 cm.

Vzhledem k obsáhlosti předkládaného katalogu se na první pohled může zdát, že obrazová příloha působí nesourodě. Tato nejednota je dána několika faktory. V první řadě skutečností, že kresebná dokumentace vznikala v časovém rozmezí více než deseti let a je dílem několika dokumentátorů (archiv Archeologického ústavu AV ČR, Praha, v. v. i., odd. Pražský hrad, V. Pincová, E. Witzová). Z tohoto důvodu byly u keramiky použity dva druhy kreseb. U starších kreseb je profil vyplněn černě a glazura je znázorněna plnou čarou. Nově pořízené kresby mají profil nevyplněný a glazura je znázorněna čárkovaně. Obširný rozsah především keramické složky souborů vedl současně k rozhodnutí, že v případě opakujících se tvarů bude kresebně dokumentován pouze vybraný zástupce. Původní idea katalogu byla taková, že každý předmět bude představen buď kresbou (černobílou nebo barevnou) nebo fotografií. Při tvorbě katalogu se však ukázalo, že ideální pro prezentaci každého předmětu je kombinace kresebné a fotografické dokumentace, neboť každá v sobě nese jiný druh informace. Fotografie věrohodně představí keramickou hmotu, zatímco kresba znázorňuje celkovou profilaci nádoby. Uvedení kresby a fotografie zároveň však nebylo vzhledem k rozsahu katalogu u všech předmětů reálné. Fotografickou dokumentaci keramické složky v rámci grantového projektu nově realizoval profesionální fotograf Jan Gloc, ale vzhledem k celkovému počtu tvarů bylo možné tímto způsobem dokumentovat přibližně jen polovinu nálezů. Především detaily a výřezy keramických nádob jsou dílem Gabriely Blažkové. Ještě obtížnější situace nastala u nálezů skel, u nichž byla základním limitujícím faktorem pro fotodokumentaci jejich fragmentárnost. Fotodokumentaci skleněných nálezů vytvořily Jana Vepřeková a Hana Toušková.

CHEMICKO-TECHNOLOGICKÉ ANALÝZY KERAMIKY A SKLA

Nedílnou součástí zpracování archeologických souborů keramiky a skla se v posledních letech staly chemicko-technologické analýzy glazur, střepové hmoty a skla. Rostoucí počet výsledků těchto analýz přináší stále detailnější znalosti o dobové surovinové základně a způsobu zpracování keramické hmoty a skloviny. Získané výsledky postupně umožňují porovnání jednotlivých výrobních center, definici dobových výrobních standardů, konkretizaci charakteru a intenzity zahraničních vlivů. Nálezové soubory z Pražského hradu tak přinášejí první početnější skupinu analýz raně novověkých glazur a skel v Čechách.

Na základě dlouhodobé spolupráce a s ohledem na odbornou zkušenost byl v případě analýz glazur a keramické hmoty osloven Ústav skla a keramiky na VŠCHT pod vedením Alexandry Kloužkové. Celkem zde bylo analyzováno 34 vzorků glazur a keramické hmoty z historické keramiky a 10 vzorků z historického skla. Pro určení *chemického složení glazur, střepové hmoty a skla* byla použita metoda rentgenové fluorescenční analýzy (XRF). Měření se uskutečnilo na rentgenfluorescenčním spektrometru ARL 9400 XP+ se sekvenčním vlnově-disperzním detektorem. *Mineralogické složení střepových hmot i glazur* bylo stanoveno rentgenovou difrakční analýzou na θ - θ práškovém difraktometru X'Pert PRO v Bragg-Brentanově parafokusující geometrii s použitím vlnové délky CuK_α záření ($\lambda = 1,5418 \text{ \AA}$, $U = 40 \text{ kV}$, $I = 30 \text{ mA}$). Data byla naměřena při pokojové teplotě a naskenována pomocí ultrarychlého detektoru X'Celerator v úhlovém rozsahu $5\text{--}70^\circ$ (2θ) s krokem měření $0,02^\circ$ (2θ) a časem čítání $20,32 \text{ s}$ s krokem 1 . Difraktogramy vzorků byly vyhodnoceny pomocí softwaru Panalytical High Score 3.0 a příslušných databází referenčních vzorků. V případě střepových hmot byly použity vzorky ve formě prášků.

Podrobné výsledky a vyhodnocení provedených měření jsou součástí odborné zprávy (Kloužková – Kohoutková – Randáková 2013). V prezentovaném katalogu jsou výsledky analýz představeny v zestručněné podobě. Výsledky mineralogických analýz jsou shrnuty ve slovním vyjádření v hodnocení každého vzorku. V katalogové verzi se používá ne zcela přesný termín příměsi (zahrnuje jak příměsi ve hmotě v obsahu pod 5 hmotnostního %, např. slídu, tak nové fáze o nízkém obsahu vznikající výpalem, např. mullit). Pokud je fáze dominantní, tzn. nad cca 50 hmotnostního %, je ve slovním hodnocení v protokolech označena tučným písmem (velmi často je to např. $> 85\text{--}90$ hmotnostního % křemene); v katalogové verzi je použit termín hlavní fáze. U složení glazur je uvedena její hlavní složka a hlavní barvicí složky. Chemické sloučeniny, které zásadním způsobem ovlivnily vlastnosti glazury, jsou označeny tučným písmem.

Analýzy 94 % vzorků historického skla byly provedeny Šárkou Jonášovou v Geologickém ústavu AV ČR, v. v. i. Postupně bylo analyzováno 153 vzorků historického skla (Jonášová 2014; táž 2015) s cílem stanovit chemické složení skla, chemicky analyzovat emailovou výzdobu a zlacené výzdobné prvky. Chemické složení historických skel bylo stanoveno pomocí elektronového mikroskopu s energiově disperzním rentgenovým spektrometrem (SEM/EDS). V katalogu nálezů jsou výsledky chemických analýz historického skla představeny velmi stručně. Nejprve je uvedeno základní složení skla – draselno-vápenaté, sodno-vápenaté nebo sodno-draselno-vápenaté sklo, tzv. mixed alkali. Dále je zjednodušenou formou popsáno chemické složení emailové výzdoby a zlacených prvků.

Statisticky zajímavý počet analyzovaných vzorků jak glazur, tak především historického skla umožňuje v budoucnu předložit obecnější závěry. Následná publikace dosažených výsledků (*Castrum Pragense 13/II*) může významně rozšířit stav poznání historických glazur a renesančního skla v Čechách, včetně jejich začlenění do evropského kontextu.